

ЛЕГКА О. В.,доктор юридичних наук, доцент,
проректор з наукової роботи
(Дніпровський гуманітарний
університет)

УДК 343.9

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2020.3.6>**ОСНОВНІ ДЕТЕРМІНАНТИ, ЯКІ ЗУМОВЛЮЮТЬ
КОРУПЦІЙНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ В УКРАЇНІ**

У статті окреслено проблематику основних корупційних факторів, які зумовлюють корупційні правопорушення в Україні. З'ясовано, що корупційні загрози зазвичай мають соціальні передумови, властиві усім державам, але найбільше країнам із перехідною економікою, до яких і належить Україна. Визначено, що детермінанти, які зумовлюють корупційні правопорушення в Україні, поділяються на політичні, економічні, правові, організаційно-управлінські та соціально-психологічні криміногенні фактори. Виокремлено основні детермінанти корупційних загроз: недосконалість вітчизняного кримінального законодавства щодо відповідальності за корупційні правопорушення; толерантність суспільства до окремих протиправних виявів; стійкість традицій і звичок (наприклад, традиція вирішувати переважну більшість питань із посадовцями або службовими особами за допомогою корупційних схем); політична нестабільність у країні; різке зниження рівня життя (фінансова криза); майнова нерівність членів суспільства (у країні практично відсутній середній клас); тінізація суспільно-економічних відносин; посадова корупційна злочинність. Здійснено класифікацію детермінант за функціональним призначенням і рівнем функціонування. Теоретично обґрунтовано, що основними причинами, які породжують транснаціональну злочинність і пов'язану з нею корупцію, є: конфлікт інтересів різних груп населення, що і є детермінантом корупції; збільшення розриву між найбагатшими та найбіднішими верствами населення; зuboжіння одних і збагачення інших країн світу; збільшення рівня урбанізаційних процесів. Запропоновано на законодавчому рівні запровадити належний соціальний захист працівників, які отримують грошове забезпечення за рахунок видатків із державного бюджету: виплату гідної заробітної платні з урахуванням загальноєвропейського показника; передбачення комплексного соціального пакету, що підвищить престиж роботи представника держави (медичне забезпечення, житло та ін.); створення умов, за яких протиправна поведінка була б незручною або менш вигідною за правомірну; сприяння досягненню реальної дії принципу рівності перед законом усіх громадян.

Ключові слова: корупційні загрози, протидія і запобігання корупції, корупційні відносини, правове регулювання, антикорупційні заходи.

Lehka O. V. The main determinants that determine corruption offenses in Ukraine

The article outlines the problems of the main corruption factors that determine corruption offenses in Ukraine. It was found out that corruption threats, as a rule, have social prerequisites inherent in all States, but most of all in countries with transition economies, which include Ukraine. It is determined that the determinants

that cause corruption offenses in Ukraine are divided into political, economic, legal, organizational and managerial, and socio-psychological criminogenic factors. The main determinants of corruption threats are highlighted: imperfection of domestic criminal legislation on responsibility for corruption offenses; tolerance of society to certain illegal manifestations; stability of traditions and habits (for example, the tradition to solve the vast majority of issues with officials or officials using corruption schemes); political instability in the country; a sharp decline in the standard of living (financial crisis); property inequality of members of society (there is almost no middle class in the country); shadowing of socio-economic relations; official corruption crime. The classification of determinants by functional purpose and level of functioning is carried out. It is theoretically proved that the main causes of transnational crime and related corruption are: the conflict of interests of different groups of the population, which is the determinant of corruption; the widening gap between the richest and poorest segments of the population; the impoverishment of some and the enrichment of other countries; increase in urbanization processes. It is proposed at the legislative level to introduce appropriate social protection for employees who receive monetary support from state budget expenditures: payment of a decent wage based on a pan-European indicator; prediction of a comprehensive social package that will increase the prestige of the work of a state representative (medical care, housing, etc.); creation of conditions under which illegal behavior would be inconvenient or less profitable for legitimate; promotion of the real operation of the principle of equality before the law for all citizens.

Key words: *corruption threats, counteraction and prevention of corruption, corruption relations, legal regulation, anti-corruption measures.*

Корупція не є інфекцією, яку раптом може підхопити здорове суспільство. Вона є наслідком явищ і тенденцій політики, економіки та загалом розвитку держави.
Сар Дж. Пундей

Вступ. Проблема корупції в Україні є однією з основних, тому встановлення основних причин її виникнення є надзвичайно важливою справою для ефективної протидії та запобігання її поширенню. Корупційні загрози зазвичай мають соціальні передумови, властиві усім державам, але найбільше країнам із перехідною економікою, до яких і належить Україна. Статистичні дані свідчать про те, що зростанню корупційних загроз в Україні передували кризові явища в усіх сферах суспільного життя. На думку деяких правознавців, зростанню корупційної злочинності певною мірою сприяло і здійснення радикальних реформ, причому причини зумовлено не самими по собі реформами, а повільністю, непослідовністю і незавершеністю їх проведення, що і спостерігається в Україні: «Після отримання незалежності вона не виробила чіткої політичної та економічної стратегії формування громадянського суспільства, що і зумовило виникнення корпоративних кланів, викривлення процесів приватизації в інтересах окремих ділків, перепони у розвитку демократичних інститутів та утвердженні верховенства права тощо» [1, с. 90–91]. Нині корупція досягла такого рівня, що Україна здобула репутацію однієї з найбільш корумпованих країн світу. Згідно з відомостями офіційного сайту Генеральної прокуратури України лише протягом 2019 р. обліковано 8 805 фактів хабарництва та інших корупційних злочинів, 2 989 із них скеровано до суду, засуджено 450 осіб [2].

Найбільша шкода корупційних відносин полягає у тому, що вони ламають усі законні порядки вирішення будь-яких ситуацій і встановлюють нові схеми поведінки, створюючи хибну, «схематозну», віртуальну реальність, яка існує поза правовим полем [3, с. 190–192]. Така злочинна реальність розвивається паралельно із чинною системою права, починає конкурувати з нею та перетягувати у свою площину дедалі більше зацікавлених громадян.

Враховуючи системність і поширеність цього явища, заходи, які вживаються для її запобігання та припинення, не виявили належної ефективності, що підтверджується динамікою змін щорічного індексу сприйняття корупції, визначеною неурядовою організацією Transparency International, за якими Україна традиційно оцінюється як держава зі значним рівнем корупції, а це негативно впливає на міжнародний авторитет, інвестиційну привабливість країни, швидкість євроінтеграційних процесів.

Питання щодо правового регулювання протидії корупції, виокремлення основних чинників корупційних правопорушень у своїх працях досліджували такі вчені, як О.М. Бандурка, А.Л. Баланда, П.Д. Біленчук, А.П. Гель, Л.М. Давиденко, І.М. Даньшин, Т.В. Корнякова, О.А. Мартиненко, М.І. Мельник, О.С. Новаков, С.В. Петков, О.В. Ткаченко, І.О. Томчук та ін. Проте, незважаючи на системні антикорупційні заходи держави та присвячені питанням протидії корупції дослідження вітчизняних і зарубіжних учених, Україна має найвищий показник корумпованості, саме тому особливої актуальності набуває питання з'ясування основних детермінант корупційних загроз в Україні, надання дієвих пропозицій щодо удосконалення чинного кримінально-правового законодавства, яке регулює вказаний напрям, адже нова модель кримінально-правової протидії корупції повинна зосереджуватися не на жорсткості покарання, а на вдосконаленні механізму кримінальної відповідальності за корупційні злочини.

Постановка завдання. Метою статті є з'ясування основних детермінант корупційних загроз в Україні й окреслення шляхів удосконалення кримінального законодавства, котре регулює цей напрям.

Результати дослідження. Детермінант (похідне від лат. *determinare* – «визначити», «зумовлювати») є найбільш загальною категорією, що характеризує походження явищ, які вивчаються у природі та суспільстві. Йдеться про залежність одних явищ, процесів і станів від інших, про зв'язок між речами та явищами [4, с. 32]. Що стосується детермінанти корупційних загроз у сучасній Україні, то, на думку А.Л. Баланди, це значне перевищення «ціни виконання закону» (законослухняної поведінки) над «ціною нелегальності» та «ціною ухилення від покарання» (наприклад, надання неправомірної вигоди) [5, с. 297]. Зрозуміти процес детермінації корупційної злочинності та визначити роль різних детермінант допомагає їх класифікація, яка проводиться за різними критеріями: функціональним призначенням; рівнем функціонування, сферою дії, значенням у процесі детермінації та ін. [6, с. 191]. Відповідно до рівня їх функціонування детермінанти корупційної злочинності поділяють на: причини й умови злочинності загалом, тобто як відносно масового соціального явища (основні); причини й умови окремих видів (груп) злочинів, тобто окремих видів злочинності (загальні); причини й умови конкретного злочину, тобто індивідуальної злочинної поведінки (безпосередні) [7, с. 73].

Т.В. Корнякова поділяє детермінанти корупційних загроз на: *політичні* (повільний розвиток політичної структури та свідомості суспільства; відсутність у службовців моральних, професійних якостей, розуміння того, що корупція підриває авторитет держави; невизначеність і непослідовність у здійсненні антикорупційної політики; відсутність ефективного парламентського контролю за діяльністю вищих посадових осіб виконавчої гілки влади); *економічні* (несприятливі умови для правомірної діяльності усіх суб'єктів господарювання, особливо малого і середнього бізнесу; непрозорість процесів приватизації, оцінки прибутків, обсягу податків, одержання пільг тощо; зростання розриву між доходами підприємців і державних службовців, наділених повноваженнями управління економічними процесами); *правові* (відсутність цілісної системи правових засобів впливу на фактори, що зумовлюють корупційні злочини; прогалини в законодавстві, що передбачає відповідальність за різні види корупційних правопорушень); *організаційно-управлінські* (наявність у посадових осіб занадто широких можливостей для прийняття рішень на свій розсуд; поширеність випадків заміщення посад не на підставі ділових і моральних якостей особи, а через знайомство, особисту відданість, близькість політичних уподобань тощо; формальне ставлення до атестації службовців); *соціально-психологічні* (зорієнтованість

переважної частини населення на протиправне вирішення життєвих питань, внаслідок чого корупція із соціальної аномалії перетворюється на правило поведінки) *криміногенні фактори* [8, с. 82]. Як бачимо, поняття «детермінант» охоплює всі прояви загального зв'язку соціальних явищ і процесів.

Однією з основних детермінант корупції в Україні на сучасному етапі є стійкість традицій і звичок. Адже людина стає злочинцем не тому, що її мотивація відрізняється від мотивації інших людей, а тому, що проаналізувавши витрати і вигоди від своїх дій, вона робить інші висновки, які впливають на прийняття рішень: оцінює в межах своїх інформаційних можливостей всі шанси й обирає ту дію, що забезпечить їй за найменших витрат і, насамперед, за найменшого ризику покарання найбільшу особисту вигоду [9, с. 21]. Так, наприклад, поширення в суспільстві корупції призводить до того, що особи, залучені до будь-якого виду діяльності, зокрема фінансової, для набуття можливості її проваджувати зазнають «витрати доступу» та «витрати функціонування», тобто сплачують окремим «функціонерам» за рестрацію, отримання дозволів, ліцензування та подальше провадження діяльності без прискіпливої уваги з боку контролюючих органів. І, незважаючи на те, що існують центри надання адміністративних послуг, все одно залишається ситуація, коли значно простіше організувати та провадити діяльність «у тіні» [10, с. 68–70].

Окрім цього, зазначає З.К. Шмігельська, на корупційну злочинність в Україні впливає також ситуація в економіці держави [11, с. 4]. Таку думку підтримують О.М. Бандурка та Л.М. Давиденко: «Багато громадян виявилися невідповідними до активного включення у систему ринкових відносин, що, з одного боку, зумовило їх підвищену вразливість у новій для них ситуації, а з іншого – стимулювало кримінальну поведінку» [12, с. 43].

Варто зазначити також, що важливою соціальною детермінантою корупційної злочинності є майнова нерівність членів суспільства. На думку багатьох учених, Україна втрачає середній клас. Стабільність у суспільстві піддається серйозному випробуванню, коли різниця між рівнем життя багатих і бідних прошарків населення перевищує 10-кратну величину. В Україні ця різниця сягає 20 і більше разів. Наголосимо, що згідно з відомостями соціологічних досліджень, суспільство криміналізується, якщо в ньому за межею бідності знаходиться понад 10% населення. Тобто «середній клас», якщо він переважає у суспільстві, є запорукою його стабільності [13, с. 64–65].

Економічну і соціальну ситуацію в суспільстві загострює політична нестабільність у країні: загострення конфліктів між різними гілками влади, жорстке протистояння між владою й опозицією, які часто виходять за цивілізовані межі та, як наслідок, закріплення недовіри народу до діяльності владних структур, зневіра в обіцянки політиків і зростаюча невпевненість у завтрашньому дні. На думку О.М. Джужі: «Уседозволеність для «верхів» і їхня розбещеність відлунюються у широких масах населення, стимулюючи таку саму поведінку пересічних громадян за принципом: якщо їм можна, то чому не дозволено нам» [14, с. 67].

Що стосується наступної детермінанти – посадової корупційної злочинності, то вона також значною мірою зумовлена загальними для всієї злочинності країни криміногенними соціально-економічними, політичними, соціально-психологічними та іншими факторами (кризою і нестабільністю розвитку економіки, існуванням її «тіньової» складової, частини «дикого» ринку, кримінального бізнесу, нерозвиненістю форм правового регулювання ринкових відносин, падінням моральності, зниженням рівня правосвідомості населення і т. п.).

Водночас для аналізованої злочинності притаманні й особливо значущі специфічні причини та умови її існування і розвитку, пов'язані переважно з державною, муніципальною та іншою службою. Для цієї категорії корупційних загроз властиві чинники, пов'язані з особливостями службового середовища, умовами служби; із характеристикою самих службовців; зі станом соціального контролю за їх службовою діяльністю. Особливої уваги заслуговують умови служби, тип управління, соціально-психологічний стан у колективі. Так, наприклад, умови служби більшості чиновників, розмір оплати їх праці, що не дозволяє гідно жити їм і їхнім сім'ям, на жаль, часто впливають на формування корисливої мотивації службовців, провокують їх на скоєння злочинів.

Варто вказати, що на посадову і корупційну злочинність серйозно впливає соціально-психологічна обстановка, визнання корупції в середовищі службовців нормальним явищем. Суттєве значення у визначенні детермінант корупційних загроз серед державних та інших службовців мають їхні негативні особистісні характеристики (антисупільна установка, користь, заздрість, кар'єризм, готовність принести в жертву матеріальній вигоді закон, норми моралі, професійна честь). Вчиненню посадових корупційних злочинів сприяють і недоліки організаційно-розпорядчого характеру та соціального контролю.

Слід зазначити, що детермінантом корупційних загроз є також певна недосконалість відповідальності. Особливістю антикорупційного законодавства в Україні має бути розуміння того, що настання наслідків корупційних дій призводить не лише до заборони обіймати певні посади для високопосадовців, але й про рішуче покарання таких осіб. Суворість покарання повинна бути безапеляційним елементом дієвого регулювання законодавства. Для порівняння, ст. 224 Кримінального кодексу Республіки Польща передбачено позбавлення волі на строк до 3 років осіб, котрі перевищують свої повноваження або надають обіцянку зробити неправомірні дії [15]. Як бачимо, йдеться не про обмеження права обіймати посади чи сплату штрафу за своє діяння, існує чітка норма закону – 3 роки позбавлення волі. Натомість ст. 368 Кримінального кодексу України за прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою передбачає покарання або штраф, або арешт чи позбавлення волі й обмеження права займати посади на строк до 3 років [16].

Незважаючи на багатоаспектність природи виникнення та поширення корупційних детермінант у кожній окремій державі, основними факторами, що зумовлюють їх активізацію, можна вважати, з одного боку, зростаюче зубожіння широких верств населення, погіршення криміногенної ситуації, високі показники нерівності розподілу прибутків, відсутність системи соціального захисту в одних країнах, а з іншого – нарощування економічного потенціалу та щорічне збільшення фінансових надходжень у вигляді іноземних інвестицій.

С.М. Іншаков пропонує такі шляхи вирішення проблеми: створення можливостей для нормального (і навіть привабливого) способу життя в межах правомірної поведінки та встановлення моральних і правових заборон, а відповідно, й загроз покарання. З урахуванням того факту, що правових заборон сьогодні в Україні встановлено достатньо, необхідно приділити увагу забезпеченню саме привабливості правомірної поведінки та вихованню суспільного неприйняття порушень у фінансовій сфері. До цього необхідно додати третій шлях – забезпечення суворого дотримання вимог закону всіма верствами населення. Саме поєднання всіх трьох складників забезпечить неготовність особи до злочинної поведінки [17, с. 165].

Висновки. З метою покращення ефективності запобігання корупційним проявам, на нашу думку, необхідно на законодавчому рівні запровадити: створення умов, за яких протиправна поведінка була би незручною або менш вигідною за правомірну; сприяння досягненню реальної дії принципу рівності перед законом усіх громадян, закріпленого у ст. 24 Конституції України (це насамперед стосується як рівних можливостей, так і відповідальності та невідворотності покарання за свої дії); механізми більш активного залучення громадян, ЗМІ у процес профілактики корупції; належний соціальний захист працівників, які отримують грошове забезпечення за рахунок видатків із державного бюджету: виплату гідної заробітної платні з урахуванням загальноєвропейського показника; передбачення комплексного соціального пакету, що підвищить престиж роботи представника держави (медичне забезпечення, житло та ін.). Завдяки вищевказаним діям держава спрямує свої зусилля безпосередньо на усунення причин і умов вчинення фактів корупції та мінімально знизить їх кількість, а не буде боротися із їх наслідками, що абсолютно неефективно.

Зважаючи на нагальність вирішення проблеми втілення ефективної антикорупційної політики в Україні, що зумовлено наявністю високого рівня скоєння корупційних правопорушень і відсутністю довіри міжнародних інвесторів до системи державного управління й економіки нашої країни, необхідно розробити на законодавчому рівні комплексний дієвий механізм мінімізації корупційних ризиків, що і стане метою наших подальших наукових досліджень.

Список використаних джерел:

1. Петков С.В. Антикризова модель відносин між громадянами та державою. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2016. № 1. С. 90–91.
2. Сайт Генеральної прокуратури України. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/index.html>.
3. Рогатюк І.В. Корупція: чи вдасться державі зрушити з мертвої точки роботу щодо її викоренення. URL: <https://www.naiu.kiev.ua/pravova-prosvita/osnovi-antikorupciijnogo-zakonodavstva>. С. 190–192.
4. Біленчук П.Д., Гель А.П., Задояний М.Т., Мошняга Л.В. Генезис злочинності: детермінація та причинність. *Економіка, фінанси, право*. 2010. № 10. С. 32–37.
5. Балайда А.Л. Соціальні детермінанти національної безпеки України : монографія. Київ : НБУВ, 2008. 461 с.
6. Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології : у 3 кн. Київ : Ін Юре, 2007. 424 с.
7. Кримінологія : підручник / за ред. В.В. Голіни, Б.М. Головкіна. Харків : Право, 2014. 440 с.
8. Корнякова Т.В. Детермінація злочинів проти довкілля: причини та умови їх вчинення. *Право України*. 2009. № 7. С. 79–87.
9. Мельничук Т.В. Організовані форми злочинної діяльності у зовнішньо економічній сфері : монографія. Одеса : Фенікс, 2010. С. 98.
10. Тихонова Е. Особенности причин и условий совершения преступных деяний против финансовой безопасности. *Юстиция Беларуси*. 2014. № 2 (143). С. 68–70.
11. Шмігельська З.К. Криза в Україні: характеристика, наслідки, пропозиції. *Вісник Університету банківської справи НБУ*. 2011. № 3(12). С. 3–5.
12. Бандурка А.М., Давыденко Л.М. Преступность в Украине: причины и противодействие : монографія. Харьков : Основа, 2003. 368 с.
13. Кримінологія : підручник / за ред. В.В. Голіни, Б.М. Головкіна. Харків : Право, 2014. 440 с.
14. Кримінологія : підручник / за заг. ред. О.М. Джужі. Київ : Юрінком Інтер, 2002. 416 с.
15. Legislation on line. Criminal Codes, Poland. Criminal Code of the Republic Poland (1997). URL: <http://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes/country>.
16. Кримінальний кодекс України від 05 квітня 2001 р. № 2341-III. *Офіційний вісник України*. 2001. № 21. Ст. 920.
17. Иншаков С.М. Исследование преступности. Проблемы методики и методологии : монографія. Москва : Юнти–Дана. 2012. С. 250.

